

Charles D. Sabatos: Mit ve Tarih Arasinda

ORTA AVRUPA EDEBIYAT TARIHINDE
TÜRK IMGESI

Ford. Oğuz Cebeci. Bilge Kültür Sanat, Istambul, 2014. 256 old. \$ 14,55

A sztereotípiák elsődleges funkciója a világ egyszerűsítése, felfoghatóvá tétele. Az énkép és a „nem én” képének elhatárolása: annak megfogalmazása, hogy ki-mi vagyok és ki-mi nem vagyok, kik-mik vagyunk és kik-mik meg nem. A mások rólunk alkotott képe néha még izgalmasabb, mint a saját önképünk: vajon szembe tudunk-e nézni magunkkal a (görbe) tükörben? Tudjuk-e, milyenek vagyunk, milyennek szeretnénk látni magunkat, és miért olyanok, és hogy hogyan esik, ha a látvány nem arról szól, amit vártunk?

Mivel az alábbiakban közösségképekről lesz szó, az egyén egzisztenciájának kérdését most mellőzöm, és csak a kollektívák leképezésének jellemzőire térek ki. A közösségek képének, elsősorban pedig a nemzetképeknek a kutatásával az irodalomtudományban az imagológia foglalkozik. Ezt taglalja Charles D. Sabatos *Mitosz és történelem között: A közép-európai irodalom törökképe* c. könyve, amely törökül jelent meg 2014-ben, és amelyben a török olvasók konfrontálódhatnak saját leképezésükkel a közép-európai irodalmakban a XVI. századtól napjainkig. A szerző Michiganben összehasonlító irodalomtudományból doktorált, és jelenleg az isztambuli Yetipede Egyetem Angol Irodalom és Komparatiztika Tanszékének oktatója. Könyvének témáját már hosszabb ideje kutatja, néhány részlete tanulmány formájában már meg is jelent különböző szaklapokban. Munkáját angol kéziratban olvastam el, de átlapoztam a megjelent török fordítást is (tudtommal van terv az angol szöveg kiadására is).

A törökök képét a szerző dinamikusan, a történelmi változások függvényében mutatja be. Sabatos

az irodalom egészében keresi ezt a képet, így a szövegek nagyon széles skálán mozognak: a kanonizált, kifejezetten artistikus, sokat tárgyalt és ismert szépirodalomtól kezdve a ponyváig és a marginalizált szerzőkig. Módszere, a törökökről alkotott kép elemzése irodalmi művek alapján, tárgytörténet jellegű, enumeratív, viszont olvasóbarát (hiszen az irodalomban a legizgalmasabb a történet). Ráadásul minden imagológiai kutatás alapja a szövegek azonosítása, ami sok időt és olvasást igényel. A címbeli meghatározás szerint Sabatos Közép-Európa törökképét kutatja, ami felvet néhány kérdést. A könyv első felében még a cseh, a szlovák, a magyar és érintőlegesen a lengyel irodalmat is tárgyalja, a másik felében azonban már csak a cseh és a szlovák szövegek kerülnek szóba. A XX. század irodalmából szerepelnek csehországi származású, németül író szerzők, mint például Franz Kafka vagy Franz Werfel, és a szlovákiai magyar Grendel Lajos is. A könyv ilyen felépítése a szövegreciklálás benyomását kelti, mivel a szerző valószínűsíthetően olyan korábbi tanulmányait szerkesztette egybe, amelyek eredetileg csak a cseh és szlovák irodalommal foglalkoztak, és csak később bővítette ki őket a magyar láttatásmód bemutatásával. Ez a látásmód talán a szöveg kisebb koherenciájának is, amely abban nyilvánul meg, hogy az összetartozó dolgok nincsenek összekötve, például a szerző ritkán utal vissza saját szövegére, nem figyelmeztet egyes motívumok időbeli változásaira.

A három kiválasztott nemzeti irodalom – a magyar, a szlovák és a cseh – elemzése a szerző szerint jól illusztrálja azokat a leképezésbeli különbségeket, amelyeket a törökökkel való közvetlen vagy közvetett kapcsolat okoz. Kutatásai szerint Közép-Európa egyes régiói között nagyon a különbségek a törökök megjelenítésében. A magyar irodalom törökképét szerinte erősen meghatározza a közvetlen történelmi tapasztalat, és a törökökkel való kapcsolat szerves része a nemzeti múltnak (hogy ez mennyire így van, elég talán néhány gyerekverset felidézni: már a *Katalinka, szállj el, a Gólya, gólya, gilice*

vagy a *Kiskakas gyémánt félkrajcárja* is tartalmazza a vérszomjas, ostoba török ellenség képét – de ezeket Sabatos nem ismeri). A cseh társadalom – és ez még inkább igaz a nyugat-európai országokra – nem, vagy csak nagyon marginálisan került közvetlen kapcsolatba a törökökkel, ezért irodalmának törökképe inkább mitikus és metaforikus vonásokat mutat, nem a történelmi tapasztalat leképezését. Sabatos a legkomplexebbnek a szlovák irodalom törökképét véli, mivel a történelmi Magyarországnak a szlovákok által lakott része (amelyet a szerző a török hódoltság korában is Szlovákiának nevez) a török hatalmi szféra permén helyezkedett el, azáltal még érintve, de nem teljesen befolyásolva, így a szerző szerint a szlovák percepcióban kombinálódik a történelmi és a mitikus nézőpont. A történelmi eseményektől való időbeli távolodás jelentéseltolódásokkal jár; ezeket azonban Sabatos a magyar irodalomban már nem vizsgálja, mivel bemutatásukhoz elegendőnek tartja a szlovák és a cseh irodalmat. A magyar irodalom marginalizálása abból fakad, hogy Sabatos nem tud magyarul, magyar irodalommal csak az angol fordításokban találkozott. Ez a tény nagymértékben befolyásolja művének minőségét és megfigyeléseinek mélységét. A XX. századbeli elemzésből ugyanis nagyon hiányoznak a magyar szövegek. Csak két markáns példát említve: kimaradt Móricz Zsigmondtól *A török és a tehene*, amely pedig a magyar gyerekek egyik első szembesülése a „mások” „nevetség” képével. És nem szerepel például Fekete Istvántól *A koppanyi aga testamentuma* sem, amely kiváló, közkedvelt és megfilmesített példája a török ellenségkép meghaladásának, felülírásának.

A monográfia négy időrendi fejezetben foglalkozik a közép-európai irodalmak törökképével: a XVI–XVIII. századi irodalomban a történelmi törökök ábrázolását, a XIX. századra a törökök képének metaforikus megjelenítését tartja jellemzőnek, 1918-tól 1968-ig mitikus törökképről beszél, 1968-tól pedig metafiktív jelentéstartalmakról. Az 1968-as évszám kiemelése is jelzi, hogy a harmadik és negyedik fejezetből kimarad

a magyar irodalom, és Sabatos szinte csak a cseh és a szlovák irodalmi művekkel foglalkozik.

Az első fejezet a „törökök mint ellenség” kép gyakoriságának alapját kutatja, hangsúlyozza a kép történetiségét, tapasztalati vonatkozásait. Az irodalmi művek közül elsősorban a történelmi énekekkel, az útleírásokkal és a török fogságot leíró prózai művekkel (pl. Magyarországi György barát, Václav Vratislav z Mitrovic, Štefan Pilárik) foglalkozik, amelyek általában a vallási ellenszenv és a török brutalitás képeit kombinálják. Sabatos nem kerüli ki a közép-európai irodalmak kultúrharcának kényes témáját sem, említi például a nyelvi változatok elsőbbségének kérdését a *Szilágyi és Hajmási ének* kapcsán. Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzának nagy figyelmet szentel, mivel a történet a török történelem szemszögéből is fontos. A második fejezetben a szerző – Hayden White megállapításait alkalmazva a törökökről alkotott képre – azt állítja, hogy a XIX. századi irodalmi művek a történelmi eseményeket, sőt magát a történelmet is metaforaként alkalmazták. Ebben az értelemben Sabatos szerint az irodalomban megjelenő törökkép az egyes nemzeti identitások megteremtését szolgálta, mint az idegen elnyomás megszemélyesítője, amely ellen a nemzetnek harcolnia kell. Így kódolta a török ellenség például magyar vonatkozásban a Habsburgokat, szlovák vonatkozásban a Habsburgokat és a magyarokat, cseh vonatkozásban a németeket. Ennek a fejezetnek a felépítése példaértékű, kanonizált szerzők hasonló kaliberű művei kerültek egymás mellé, Božena Němcová, Ján Kalinčiak mellett a magyar írók művei közül Sabatos Jókai Mórtól *A fehér rózsát* és Gárdonyi Gézától az *Egri csillagokat* emeli ki. A harmadik és a negyedik fejezetben a magyar művek eltűnnek, viszont annál szélesebb és mélyebb rálátást kaphatunk a cseh és szlovák irodalomra Jaroslav Hašek, Egon Erwin Kisch, Jozef Nižnánsky, a negyedik fejezetben pedig Pácel Vilikovsky, Ján Balko, Iva Pekárková művein keresztül. A törökképet ezeket az időszakokat tekintve Sabatos nemcsak irodal-

mi szövegekben kutatja, hanem az operában (Ján Cikker: *Bajazid bég*), a filmművészetben (pl. Paľo Bielik: *Majster kat – A hóhérmester*, 1966) és a kor zenei slágereiben is. Elemzi, hogyan járult hozzá a török téma a mitikus történelmi múlt megteremtéséhez, és hogyan vált alkalmassá a török téma újabb és újabb ellenségek ábrázolására (pl. a szovjetek rejtjelezett bemutatására, az ellenállás fontosságának kifejezésére, az egyház szerepének jelzésére az ellenséggel való kapcsolatban stb.), új történelmi problémák kifejezésére.

A kétségkívül erős enumeratív jellegén túl a szerzői magyarázat sok fontos és megfontolandó megállapítást tartalmaz, amelyeket érdemes lett volna egy jó összegzésben kiemelni. A szövegek interpretációja elsősorban arra irányul, hogy értelmezze, hogyan járult hozzá a törökkép az önkép kialakításához, annak keresztény, európai, később nemzeti vonatkozásaihoz, milyen szerepet töltött be a törökök képének adott megjelenítése a nacionalista diskurzusban, és milyen viszonyban van a hatalommal. A kötet számot ad a törökök képének különböző megjelenési formáiról és szerepükről a társadalmi diskurzusban. Hiányoltam viszont az imagológiai összefüggéseket; hasznos lett volna rámutatni azokra a gondolati sémákra, gondolkodási mintákra, mentális stratégiákra is, amelyek alapján az ellenségképek ki szoktak alakulni. És egyáltalán kiemelni azt a tényt, hogy ellenségképet mindenki kialakít, és annak vannak bizonyos, viszonylag állandó jellemzői. Például az ellenség általában pogány, embertelen, barbár, vérengző, csavargó. Más, alacsonyabb, dehumanizált az emberi minősége, mint a „miénk”, tehát azoké, akik az ellenségképet használják. A emberi méltóságtól való megfosztásnak szintén több fokozata van a delegitimálástól kezdve a démonizálásig. Ide tartozik többek között az ellenség nevetéssé tétele, szexuális szokásainak kuriózumként való ábrázolása, a homoszexualitására való utalások stb. Ezek az aspektusok nagyon hangsúlyosak, teszem azt, a magyar irodalom törökképében, és jó lett volna őket kiemelni.

Alapjában véve a szélesebb kontextus hiánya mutatkozik meg a személy-, nép- és helynevek problematikájában is. A török szövegben ezeket a szerző úgy használja, ahogy az általa idézett vagy tárgyalt szövegben megjelennek, illetve használatuk attól függ, hogy melyik mai nemzeti irodalom vallja magáénak az adott személyt, melyik mai ország területén található az említett város stb.

A „magyar” népnév kérdése az angol változatban volt nagyon markáns, a török fordításban – amennyire meg tudtam ítélni – nem jelent meg. Az eredeti angol szövegben a szerző a *Hungary* és a *Hungarian* mellett a *Magyar* népvétet is használja, szemben a törökök egységes *Macaristan* és *Macar* megnevezéssel, ami érdekes helyzetekhez vezetett. Például az angol kéziratban Sabatos így vezet fel egy *Szigeti veszedelem*-idézetet: „and speaks to the Sultan in his sleep, urging him to attack the *Hungarians*: »Be not afraid that anyone should aid the *Magyars*«” (saját kiemelés, „Szulejmánhoz álmában szól, és sürgeti, hogy támadja meg a *magyarokat*: »Ne félj, hogy segítse senki *magyarokat*«”). Sabatos így azt a benyomást kelti, hogy különbség van a szerzői szöveg *Hungarianjai* és Zrínyi *magyarjai* között. A török szövegben viszont mindkét helyen a *Macarcala* kifejezés jelenik meg (58. old.), mivel a török nyelvben nincs külön kifejezés a *hungarus* és a *magyar* népvétek megkülönböztetésére. Az angol változatban alkalmazott népnévhasználat miatt az olvasó egy idő után csak a *magyarnak* titulált magyarokat érzékeli magyarnak, a *Hungarian* magyarokat már nem annyira. A helynevek problémáját illusztrálja Érsekújvár esete, amelyet Sabatos Nové Zámkyként használ, közölve a város német (Neuhäusel) és török (Ujvár, 66. old.) nevét, de a magyart nem, pedig csak a magyar névváltozat tenné érthetővé a török névadást. Hasonló, a történelmi valóságot szegényítő megfogalmazása például, hogy a Magyarországon „hihetetlenül népszerű regényíró” Jókai Mór Sabatos szerint „Komárnóban (a mai Szlovákia területén)” (95. old.) született. Ezek a jelenségek a szlovák (?), cseh (?) történelemírás, irodalom-

történeti gyakorlat nyomai: az amerikai illetőségű Sabatos egyszerűen elfogadta a bejártott nacionalista diskurzust, amely azonban szinte minden esetben szegényíti például a szlovák irodalmi szövegek értelmezését. Akkor is a szlovák gyakorlatot alkalmazza, amikor Szlovákia történetét a történelmi Magyarországból kiszakítva tárgyalja, azt az érzetet keltve, mintha Szlovákia és Magyarország a múltban különálló, bár helyel-közzel azért kapcsolódó egységek lettek volna. Például: „Magyarország oszmán megszállása Dél-Szlovákiára is kiterjedt, és [Szlovákia] több más régióját is érintette, ugyanakkor Budapest török bevételre precedens nélküli politikai fontosságot is adott Szlovákiának, mivel a Magyar Királyság szívévé tette.” (17. old.) Mai fogalmak és realitások anakronisztikus átvitele több helyen is gondot okoz, például: „A második rész elején Gergely (már fiatal legényként) figyeli a Magyarországra bevonuló török hadsereget, amely felvonul, hogy elfoglalja *Budapestet*.” (120. old.) Hasonló a probléma Zrínyi Miklós nemzeti besorolásánál is: Sabatos szerint bár Zrínyi magyarul ír, a család horvát eredetű, a *Szigeti veszedelemben* is vannak horvát szavak, ezért a „magyar nemzeti eposzt kulturális és nyelvi más-ság hatja át” (65. old.), ami teljesen természetes, és csak azért információértékű, mert a szerző a mai nemzeti identitás unifikáló, purifikáló fogalmait próbálja meg alkalmazni a múltban, mintha Zrínyi magyarságát csökkentenék horvát vonatkozásai. Holott abban a korban egészen más szabta meg az emberek identitását, nemzeti identitásuk is más gyökerekből táplálkozott. A történelmi tények egyszerűsítése amúgy is jellemzője a könyvnek, ám ha tekintetbe vesszük Sabatos könyvének címzettjeit – a török olvasókat –, érthető, de nem igazolható ez a szimplifikáció. A többretű történelemképnek sokkal több köze van a valóság sokszínűségéhez. Ha a valóságot próbáljuk meg hozzáigazítani a mai fogalmainkhoz, szegényebbé válunk, és hosszú távon elveszíthetjük törekvésünket a megértésre. Az említett jelenségeket azért is emeltem ki, mert a könyv egé-

szét véve kijelenthető, hogy Sabatos többre értékeli azokat a műveket, illetve megjelenítésmódokat, amelyek kapcsolatban állnak a történeti valósággal, illetve, ahol többretű, így a pozitív törökkép is megjelenik. Rámutat a negatív képek egyszerűsítő tendenciájára, ugyanakkor ő maga is él hasonló egyszerűsítésekkel. Tudomásom szerint ezeket a problematikusság helyeket a reménybeli angol kiadás már kijavítja, de a török szövegben megjelentek.

Sabatos könyve a nemzetképkutatás első lépcsőfokának jó példája. Azonosítja és ismerteti a releváns szövegeket, felkelti az érdeklődést a téma iránt, elemzi a képeknek a történelmi és regionális távolság okozta értelemmódosulásait. A vitatható helyek a magyar kutatók számára is jó kiindulási pontok annak felismerésére, mit és hogyan lát és láttat belőlünk (magyarokból, közép-európaiakból) a külföldi kutató, és hogy melyek azok a területek, amelyeknek fogalmait az idegenekkel és a szomszédjainkkal is tisztáznunk kellene.

MARTA FÜLÖPOVÁ

Ács Pál: Átszitált idő

TINÓDITÓL TANDORIIG

Kalligram, Pozsony, 2014. 600 old., 3000 Ft

Rimay János és Tandori Dezső, Dévai Bíró Mátyás és Kosztolányi Dezső, Tinódi Lantos Sebestyén és Vas István – és még hosszan folytathatnám a sort – egyetemista kora óta küzd a kötet szerzője, Ács Pál kisértéséért. A versengés sikertelen. Így születhetett meg ez a különleges tanulmánykötet, amely egyszerre foglalkozik a régi és a modern irodalommal. Húsz tanulmány szól a kora újkori irodalomról és művelődéstörténetéről – közülük négy most jelenik meg először, a többi 2007 óta megjelent tematikus kötetben, folyóiratban, konferenciakötetben, Festschrift-kötetben. Sok tanulmány angol változatban is napvilágot látott –, és egy híján húsz írásnak

ad témát a XX. századi irodalom. A kötet egyik témája – a szerző személyes hangú bevezetője szerint – pedig éppen ez a „luk”, a kettő között eltelt idő, amire a kötet címe is utal: Átszitált idő. Mivel 2001-ben „*Az idő ósága*” (Osiris, Bp., 2001.) Rimaytól vett címmel publikált tanulmánykötetet, amelyet néhány év múlva az „*Elváltozott idők*” című gyűjteményes kötet követett (Balassi, Bp., 2006.), felmerül a gondolat, hogy egy egységes, előre eltervezett időtrilógiával állunk szemben. Vajon lehetséges-e, hogy ez a látszólagos töredezettség és tematikai sokszínűség összehangolt alkotói célkitűzésekből fakad? Ennek hangsúlyosan ellentmond maga a szerző: „Az itt összegyűjtött tanulmányokat egyetlen szál köti össze: én írtam őket.” Írásom célja a cím és az írói hitvallás közötti feszültség feloldása: mitől „ácsपालisak” ezek az írások? Másképp szólva: a szerző személye milyen koherenciát visz – akár öntudatlanul – a tematikai töredezettség felszíne alá?

Mivel innentől kezdve ugrálni fogok fel-alá a kötetben, annyit érdemes előrebecsátani, hogy a kötet négy fejezetre oszlik. Az első *Írás-kép* címmel kilenc írásból áll, az 1552-es egri ostromtól David Hume eszméinek magyar recepciójáig. A cím irodalmi megközelítésmódot és témákat sejtet, ami részben igaz is: több tanulmány foglalkozik a bibliafordításokkal, a magyar irodalmi nyelv kialakulásának folyamatával a kolostori kultúra teljesítményétől (Jordánszky-kódex) az első erasmista fordításokig (Sylvester János, Komjáthy Benedek). A második fejezet, a *Reformáció-deformáció* (hat tanulmány) inverziója az apokaliptikus történelemszemléletre utaló deformáció-reformáció fogalom párnak, és a radikális reformációval kapcsolatos írásokat tartalmazza. *Világ-kép* cím alatt a diplomáciai követségek, irodalmi adaptációk során a külvilágról, az idegenekről, főleg a törökökről alkotott képről olvashatunk öt dolgozatot. Végül egy fejezetbe kerültek, *Jelenkép* címmel a modernitásról szóló írások. A továbbiakban a kötet „súlyosabb” részét alkotó, régi magyar irodalomnak szentelt első három fejezettel foglalkozom.